



ทัศนะคุณค่าโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาบนฐานปรัชญาสุวรรณภูมิ Perspectives on the value of Buddhist archeology based on the Suvarnabhumi Philosophy

พระปลัดธนา อคฺคธมฺโม (พิมพ์ารัตน์)¹, พระสุทธิสารเมธี, ดร.², รศ.ดร.สุวิญญู รักษัตย์³

Phrapalad Thana Aggadhammo (Pimparat)^{1*}, Dr.Phrasutthisanmethi, Assoc. Prof. Dr.Suvin Rak

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahamakut Buddhist University

Corresponding Author's Email: thanapimparat5710@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาคุณค่าโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาบนฐานปรัชญาสุวรรณภูมิ ผลการวิจัยพบว่า ทำให้เราสามารถรู้ถึงที่มาและความเชื่อในศิลปะและวัฒนธรรมที่ผ่านมาในสมัยก่อนได้ เป็นการสะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น โบราณคดีทำให้เรารู้ถึงการสร้างและประวัติในการสร้างสมัยก่อนได้ สามารถบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากลักษณะของศิลปวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมได้ อีกทั้งยังก่อให้เกิดรายได้ของชุมชนและของประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยว มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ อันสืบเนื่องจากการท่องเที่ยว พร้อม ๆ กับการศึกษาหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี เป็นความภาคภูมิใจของคนในสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในสังคม สร้างความร่วมมือร่วมใจของคนทั้งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สามารถเป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน เป็นเครื่องมือในการสร้างแรงจูงใจในการประกอบกุศลธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นสื่อธรรมที่สะท้อนประวัติและความ เป็นมาของพระพุทธศาสนา เป็นสื่อที่สะท้อนศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนในชาติ เป็นเครื่องมือในการขัดเกลาจิตใจของประชาชนให้เข้าถึงธรรมะและเป็นเครื่องมือในการพัฒนาระเบียบ วินัย และสร้างความสามัคคีของพุทธศาสนิกชน

คำสำคัญ : ทัศนะคุณค่า, โบราณคดี, พระพุทธศาสนา, ปรัชญาสุวรรณภูมิ

Abstract

This academic article aimed at study the value of Buddhist archeology based on Suvarnabhumi Philosophy. The results showed that. Makes you know the origins and beliefs in the past arts and culture. It is a reflection of the past. It is information on history, archaeology,





architecture, fine arts, which represents the ancient history of the nation's community, as well as being a source of education and learning for life, such as archaeology, allowing us to know the age of creation and the history of building in the past. Can able to tell historical stories from the nature of art and culture that can be concrete It also generates income for the community and the country. Both directly and indirectly from being a tourist destination. Various activities are organized due to tourism along with education. Related to customs and traditions be proud It is the center of the minds of people in society. Build unity of people across the nation especially can be a tool to build faith for Buddhists It's a motivational tool. In doing merit It's a mental anchor. It is a Dharma medium that reflects the history and history of Buddhism. It is a medium that reflects art and culture of the people of the nation. It is a tool to refine the minds of the people to access the Dharma. And is a tool for the development of order, discipline, and building the unity of Buddhists.

Keywords: value perspective, archaeology, Buddhism, Suvarnabhumi philosophy

1. บทนำ

สุวรรณภูมิ เป็นดินแดนที่ถูกกล่าวถึงและมีการศึกษาค้นคว้าต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งในประเทศและต่างประเทศ บทความนี้มีเป้าหมายในการค้นหาและวิเคราะห์เชื่อมโยงคุณค่าของดินแดนที่ถูกกล่าวอ้างถึงในเชิงนามธรรมแห่งความคิด ซึ่งเป็นเชิงสัญลักษณ์อันยิ่งใหญ่เพื่อพลิกฟื้นอารยธรรมดินแดนสุวรรณภูมิ สู่การรังสรรค์คุณค่าและพัฒนาควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงตามแนวโน้มหลักของโลกที่กำลังมาถึง เพื่อสร้างความยั่งยืนบนฐานรากแห่งความเชื่อมโยงทั้งภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และนวัตกรรม ในบทความนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิจัยเกี่ยวกับร่องรอยและความรุ่งเรืองในอดีตต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันของสุวรรณภูมิ ในทัศนะด้านคุณค่าของโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา โดยใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดี ที่มีการศึกษาค้นพบที่ผ่านมา และข้อมูลใหม่เกี่ยวกับดินแดนสุวรรณภูมิตามที่ได้ศึกษา และสกัดคุณค่าในบางด้านตามแนวคิด 5 Diamonds & Gravity Model ที่สร้างคุณค่าจากความรุ่งเรืองของดินแดนสุวรรณภูมิในรูปแบบโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะชี้ให้เห็นรูปแบบการเชื่อมโยง หลอมรวมสู่การสร้างบทบาทของพระพุทธศาสนา เพื่อส่งต่อคุณค่าของดินแดนสุวรรณภูมิที่มวลมนุษยชาติรู้จักในอดีตไปสู่การพัฒนาคุณค่าในอนาคต เป็นการรวบรวมบทความและรายงานล่าสุดเกี่ยวกับสุวรรณภูมิจากผู้เชี่ยวชาญที่เป็นนักวิชาการทั่วโลก เพื่อประกอบในการจัดทำบทความในครั้งนี้ ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลจากการศึกษาครั้งนี้ จะเป็นโอกาสสำคัญในการพัฒนาการเรียนรู้คุณค่าแห่งศักยภาพของมนุษยชาติที่ ถ้ายทอดเรื่องราวผ่านภูมิสารสนเทศ ซึ่งจะทำให้เห็นข้อมูลทั้งภาพรวม รายละเอียด และความเชื่อมโยงแห่งสรรพสิ่ง วิทยาศาสตร์กำลังพิสูจน์ว่าเวลาย้อนกลับมาที่จุดเริ่มต้นได้ สิ่งที่ค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้ กำลังแสดงให้โลกประจักษ์ว่า คุณค่าแห่งสุวรรณภูมิ





เหนือมิติแห่งเวลา โดยมุ่งศึกษาในประเด็นที่ตระคุณค่าโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาบนฐานปรัชญาสุวรรณภูมิ

2. ความหมายและความเป็นมาของสุวรรณภูมิ

สุวรรณภูมิ ที่ได้ศึกษาทราบว่ามีหลายภาษา ทั้งสันสกฤต บาลี มาเลย์ เมียนมา เขมร และ ไทย หมายถึงดินแดนที่ถูกกล่าวถึงในหลายแหล่งข้อมูลโบราณ อาทิเช่น คัมภีร์มหาวงศ์ของลังกาทวีปใน พระพุทธศาสนา และหนังสือมิลินทปัญหาที่พระเจ้าเมณานเดอร์มหาราชสนทนากับพระนาคเสนเถระ โดยได้ หยิบยกหลายทฤษฎีที่มีการนำมาอธิบายถึงสุวรรณภูมิ ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีคาบสมุทรมุขและหมู่เกาะเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้ ทฤษฎีอินเดียใต้ ทฤษฎีเบงกอล รวมถึงทฤษฎีเมียนมา-มอญ ทฤษฎีไทย ทฤษฎีพุนัน รวมทั้ง ทฤษฎีการค้นหากะทิงของชาวยุโรปในยุคสำรวจโลก

สุวรรณภูมิ นั้นแปลว่า แผ่นดินทอง (Golden Land) หรือ ดินแดนแห่งทองคำ (Land of Gold) ซึ่ง อาจหมายถึงที่โบโตเลมี นักจดบันทึกที่เมืองอเล็กซานเดรียบริเวณปากแม่น้ำไนล์ระบุว่าคือ Aurea Regio หรือ Golden Chersonese ในอินเดียเลยลุ่มน้ำคงคาออกไป (India beyond the Ganges) รวมทั้งอาจหมายถึง Chryse หรือ แดนทอง ที่ปรากฏในหนังสือ “การเดินทางเรือในมหาสมุทรอินเดีย - The Periplus of the Erythraean Sea” ซึ่งพรรณนาว่า “เป็นเกาะกลางมหาสมุทรที่ไกลสุดทางทิศตะวันออกของโลกที่มีผู้คนอาศัย ภายใต้วงตะวันขึ้นเหนือฟ้า เลยไปจากนี้จึงถึงดินแดนอันกว้างไพศาลแห่ง Thina” ในขณะที่ Dionysius Periegetes ระบุว่า เกาะทอง - The Island of Chryse นั้นอยู่ ณ ตำแหน่งพระอาทิตย์ขึ้น Avienus กล่าวถึง เกาะทอง - Insula Aurea ที่ตั้งอยู่ในทะเลจีน (Scythian Sea) ที่พระอาทิตย์ขึ้น ส่วน Jusephus นั้นกล่าวว่า “คาบสมุทรทอง - Aurea Chersonesus” คือสถานที่ซึ่งปรากฏใน Biblical Ophir กล่าวว่าเรือจาก Tyre และ Israel ไปนำทองคำกลับมาสู่วิหารแห่งเยรูซาเล็ม ทั้งนี้ นคร Thina นั้น หนังสือภูมิศาสตร์ของปโตเลมี Ptolemy's Geography บรรยายไว้ว่าเป็นนครหลวงของอาณาจักรทางปากตะวันออกของ the Magnus Sinus หรือ อ่าวสยาม ซึ่งหลายฝ่ายสันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงอาณาจักรพุนัน ซึ่งมีเมืองท่าสำคัญชื่อว่า Cattigara Sinarum Statio (Kattigara the Port of the Sinae)

ก่อนที่จะสรุปรายละเอียดในแต่ละทฤษฎีเพื่อการเสาะหาตำแหน่งแห่งสุวรรณภูมิ ได้เพิ่มข้อสังเกตไว้ ว่า มีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอย่างกว้างขวางว่าในจารึกของพระเจ้าอโศกมีการกล่าวถึงสุวรรณภูมิ ทั้งที่จริง แล้วในจารึกอโศกมีแต่พระนามของกษัตริย์โดยไม่มีการกล่าวถึงสุวรรณภูมิเลย ยิ่งกว่านั้นรายพระนามของ กษัตริย์เหล่านั้น ล้วนครองดินแดนทางฝั่งตะวันตกของอินเดียที่เลยพ้นลุ่มน้ำสินธุออกไป ซึ่งน่าจะมาจากความ สับสนและปนเปื้อนกับเรื่องการส่งสมณทูตไปยังดินแดนสุวรรณภูมิที่ปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์กับจารึกของพระเจ้า อโศกมากกว่า

สำหรับการกำหนดตำแหน่งนั้นยากจะได้ข้อยุติ อาจจะเป็นเนื่องจากองค์ประกอบต่าง ๆ รวมถึงประเด็น ที่จะนำมาพิจารณาโดยเฉพาะอย่างยิ่งประจักษ์พยานหลักฐานสนับสนุนและลัทธิชาตินิยมที่ทำให้เรื่องนี้ถูกตั้งไว้ เป็นตำนานปรัมปรา นำมาซึ่งการอภิปรายถกเถียงวนเวียนอยู่ที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือไม่ก็อินเดียตอนใต้





โดยฝ่ายที่ตั้งสมมุติฐานที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เสนอว่า สุวรรณภูมิ หมายถึงคาบสมุทรไทย-มาเลย์ที่รวมถึงตอนใต้ของเมียนมาด้วย ส่วนสุวรรณทวีปนั้นหมายถึงหมู่เกาะอินโดนีเซีย โดยเฉพาะเกาะสุมาตรา ที่อาจครอบคลุมถึงดินแดนมาเลเซียในปัจจุบันด้วย ขณะที่ฝ่ายที่ให้สมมุติฐานกับอินเดียตอนใต้นั้น เสนอว่าสุวรรณภูมิคือตอนใต้สุดของอินเดียขณะเดียวกันก็มีสมมุติฐานอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ บริเวณเบงกอลตอนกลางของบังคลาเทศ บริเวณชายฝั่งตะวันตกของอินเดีย บริเวณเมืองเก่าอุทองและทวารวดีของไทยบริเวณพูนันทที่ออกแควของเวียดนาม (รศ.ดร.สมเจตน์ ทิณพงษ์ และคณะ, 2562, 25)

สุวรรณภูมิ หรือ “แผ่นดินทอง” เป็นปัญหาที่นักโบราณคดีศึกษาค้นคว้ามานานว่าเป็นดินแดนอยู่ที่ใดบ้างว่าอาจเป็นสะเทิมหรือสุพรรณวดี ดินแดนของมอญทางปากแม่น้ำคง บ้างว่าอยู่ที่นครปฐมของไทย และบ้างว่าเป็นดินแดนบริเวณเมืองอุทองที่จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อพิจารณาจากนามที่ปรากฏเป็น “ฉาก” ในวรรณคดีประเภทนิทาน “สุวรรณภูมิ” ก็คือดินแดนที่อุดมสมบูรณ์มั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ เป็นจุดหมายปลายทางของผู้เดินทางค้าขายทางเรือ แม้จะไม่ใช่ฉากอันเป็นสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นการดำเนินเรื่อง ก็ยังพอเห็นเค้าว่าอย่างน้อยผู้เล่าและผู้ฟังนิทานคงจะคุ้นหูชื่อสุวรรณภูมิ และเคยได้ยินกิตติศัพท์ว่าเป็นดินแดนที่ใคร ๆ ก็มุ่งหน้าไปค้าขายมาบ้างแล้ว ชื่อนี้จึงปรากฏอยู่ในนิทาน ส่วนคัมภีร์มหาวงศ์ก็คือคัมภีร์ที่ปวงศับบปรับปรุงใหม่มีลำดับเนื้อเรื่องและเนื้อหาสำคัญเหมือนกัน ต่างกันที่ระยะเวลาครองราชย์ของกษัตริย์บางองค์ และรายละเอียดบางตอนกับลีลาการประพันธ์ที่ต่างกันไป ซึ่งคัมภีร์มหาวงศ์มีมากกว่าคัมภีร์ที่ปวงศั (สุภาพรรณ, 2526 : 401-402) ในคัมภีร์ที่ปวงศัและมหาวงศ์เล่าว่า ก่อนที่พระเถระทั้งสองจะมาถึง ชาวสุวรรณภูมิมีความเดือดร้อน เพราะมีผีเสื้อน้ำคอยช่วงชิงทารกที่คลอดใหม่ไปกินเสีย เมื่อชาวเมืองเห็นพระเถระทั้งสองก็คิดว่าเป็นพวกพ้องของผีเสื้อน้ำ แต่ต่อมาก็เข้าใจ พระเถระเทศนาพรหมชาลสูตรจนชาวเมืองบรรลุมรรคผล จึงเป็นอันว่าพุทธศาสนาได้ประดิษฐานลงที่แคว้นสุวรรณภูมิตั้งแต่นั้น (ศิริวัฒนอาณาทร, ขุน, 2514 : 1-3) คัมภีร์ที่ปวงศัและมหาวงศ์เป็นตำนานพงศาวดาร ซึ่งนอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นหลักฐานสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ของประเทศแล้ว ยังมุ่งคุณค่าทางวรรณคดีและมุ่งเน้นรูปแบบและเนื้อหาที่เสริมสร้างความศรัทธาและความภูมิใจแก่ชาวเมืองในการที่ได้เกิดอยู่ในดินแดนพุทธศาสนาด้วย พงศาวดารในลักษณะนี้จึงไม่อาจถือเป็นประวัติศาสตร์บริสุทธิ์ได้ แต่ก็ยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ หากผู้อ่านสามารถแยกส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์จริงออกจากอঙ্การแห่งการประพันธ์ แม้ส่วนที่เป็นอঙ্การก็ยังมีประโยชน์ เพราะสะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อของคนในยุคที่แต่ง สามารถใช้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อได้ (สุภาพรรณ, 2526 : 403)

ในนิทานชาดกเรื่องสังขะ (ลำดับที่ 442) พราหมณ์เศรษฐีชื่อสังขะแห่งเมืองพาราณสี ได้สร้างเรือเพื่อจะเดินทางไปยังสุวรรณภูมิ (เคาเวลล์ผู้แปลนิทานชาดกเป็นภาษาอังกฤษกล่าวว่า มีผู้เชื่อว่าสุวรรณภูมิคือประเทศพม่าและไทย, Cowell, 1978 : IV, 10) นิทานในเชียงใหม่ปณาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกนอกนิบาตที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งขึ้น มีเรื่องนรชิวชาดก (ลำดับที่ 12) ซึ่งกล่าวถึงทางสามแพร่งแห่งหนึ่งในป่าหิมวันต์ ทางสายหนึ่งไปเมืองพาราณสี สายหนึ่งไปภูเขาคันธมาถน์ และอีกสายหนึ่งไปเมืองสุวรรณภูมิ นิทานเรื่องนี้มีฉากท้องเรื่องอยู่ที่เมืองเมืองหนึ่ง “ไม่ไกลจากหงสาวดี” พ่อค้าคนหนึ่งเดินทางออกจากหมู่บ้านไปยังสุวรรณภูมิ





ใช้เวลาเดินทางรอนแรมอยู่หลายวัน ในนิทานสันสกฤตชื่อภราตริศาคร ของโสมทเวธ (ศตวรรษที่ 11) กล่าวถึงดินแดนชื่อสุวรรณภูมิและสุวรรณทวีป สุวรรณภูมิซึ่งแปลว่าแผ่นดินทองนั้น เพนเซอร์ผู้ศึกษาภราตริศาคร ว่าเป็นพม่าตอนล่าง ส่วนสุวรรณทวีปซึ่งมีผู้แปลว่าเกาะทองนั้น เขาว่าเป็นเกาะสุมาตรา (Penzer, 1968 : VII, 15; IV, 190-191) สุวรรณภูมิจากปากผู้เล่านิทานเตอร์กิก พอที่จะสรุปความได้ว่า แม้จะเป็นคำบอกเล่าที่กระต่อนกระแท่นเพราะความขี้ลืมของเมฆูนิ แต่ข้อมูลเท่าที่มีซึ่งคงไม่ถูกต้องตามภูมิศาสตร์ทีเดียวก็ทำให้พอจะจับความได้ว่า ดินแดนแห่งนี้มีใช่เกาะ เพราะอยู่ติดแผ่นดินเกือบทุกด้าน และเป็นดินแดนที่มีอาณาเขตติดกับมลายูและลาว (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 416-451)

ศาสตราจารย์ ดร.กฤษณา รักษมนี ได้ตั้งข้อสังเกตที่หมายเหตุน่าสนใจคือข้อเท็จจริง แต่เป็นทิศทางและตำแหน่งของสถานที่ในใจของผู้เล่านิทาน ว่า

1. สุวรรณทวีป หรือสุวรรณภูมิ ตามความคิดของผู้เล่าผู้ฟังนิทาน น่าจะหมายถึงดินแดนเดียวกัน เป็นแดนที่สมบูรณ์ล้วนด้วยทอง เป็นดินแดนที่มั่งคั่ง จึงเป็นจุดหมายปลายทางของผู้แสวงโชคและพ่อค้าทั้งหลาย
2. สุวรรณทวีป หรือสุวรรณภูมิ เป็นดินแดนที่อยู่ติดทะเล
3. สุวรรณทวีป หรือสุวรรณภูมิ เป็นดินแดนที่อยู่ระหว่างชมพูทวีปไปยังจีนทวีป ต้องเดินทางไกลจากชมพูทวีปและส่วนมากต้องเดินทางเรือ
4. สุวรรณทวีป หรือสุวรรณภูมิ บางครั้งก็มีความสัมพันธ์กับชื่อเมืองมณีปุระ (ชายแดนอินเดีย ติดกับเมียนมา) และจะเดินทางจากหงสาวดีใช้เวลาหลายวัน

ศาสตราจารย์ ดร.กฤษณา รักษมนี ยังได้ยกกรณีนิทานตุรกีเรื่องนิทานปาชา ฉบับภาษาไทย ที่เสฐียรโกเศศ หรือ พระยาอนุมานราชธน ปรากฏในไทยทานหนึ่งนำมาถ่ายทอดใหม่ ว่า ขุนนางตุรกีตำแหน่งปาชาพยายามจะเลียนแบบพระเจ้าฮารุน อรรอชิต ในนิทานอาหรับราตรี จึงปลอมตัวออกสังเกตความเป็นอยู่ของชาวเมือง เมื่ออยากจะรู้เรื่องใดก็ให้เรียกตัวผู้เกี่ยวข้องมาเล่า เป็นเรื่องจริงบ้าง เป็นนิทานบ้าง แล้วให้จดจำไว้ เช่นเดียวกับที่กาหลิบฮารุนทรงมีบัญชาให้ทำ นักเล่านิทานคนหนึ่ง ชื่อเมฆูนิ เข้ามาเล่านิทานเรื่อง คู่รักมีตาหนีให้ปาชาฟัง แต่ก่อนจะเล่า เมฆูนิบอกปาชาว่า อาศัยเหตุจะต้องชิมทราบต่อประเทศต่าง ๆ อันเกี่ยวกับเรื่องนิยายที่เล่าสืบต่อกันมา ข้าพเจ้าคิดว่าจำเป็นต้องมีความรู้ภูมิศาสตร์ด้วย พร้อมกับขอสรุปส่งท้ายไว้ว่า “อย่างไรก็ตาม ชื่ออาณาจักรจากปากของเมฆูนินักเล่านิทานแบบประสมประเสนั้น จะเป็นอาณาจักรสุวรรณภูมิได้หรือไม่ หรือสุวรรณทวีปและสุวรรณภูมิในนิทานเรื่องต่าง ๆ จะเป็นร่องรอยของเมืองสุวรรณภูมิได้เพียงใด ผู้อ่านผู้ฟังนิทานไม่ค่อยใส่ใจ เพราะไม่ได้อ่านนิทานอย่างอ่านตำราประวัติศาสตร์ หรือตำราภูมิศาสตร์ นอกเหนือจากความสนุกสนานและแง่คิดจากนิทานแล้วก็เห็นจะเป็นความเข้าใจร่องรอยความคิดและมุมมองของผู้คนผ่านนิทานนั่นเอง ที่ผู้อ่านผู้ฟังได้รับเมื่อนิทานจบลง” (รศ.ดร.สมเจตน์ ทิณพงษ์ และคณะ, 2562, 26-27)

จากการศึกษาเห็นว่าสุวรรณภูมินั้น ผ่านพัฒนาการมาแต่ก่อนประวัติศาสตร์หลายพันปีจนอาจถึงระดับนคร รัฐ หรืออาณาจักรเมื่อประมาณ 2,000 ปีที่แล้ว มีที่ตั้งอยู่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดที่เรียกว่าอินโดจีนระหว่างอินเดียกับจีน ตั้งแต่เขตที่ลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร ผ่านดินแดนเมียนมา มอญ ไทย ไปตลอด





แหลมมลายู ไปจนถึงเขตแม่น้ำโขงรวมถึงในดินแดนยูนาน โดยเฉพาะที่บริเวณเมืองสะเทิมบ้านดอนตาเพชร อุทอง นครปฐม ละโว้ ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ปากอ่าวสยาม คาบสมุทรมุขไทย รวมถึงที่เวศาลี ไบถาโน และ ออกแคว และมีการเสนอไม่น้อยว่าอยู่ที่บริเวณกันอ่าวไทย อุทอง นครปฐมรวมทั้งมีข้อเสนอในชื่อโลกแห่งสุวรรณภูมิที่มีภาคพื้นดินเป็นศูนย์กลาง แวดล้อมด้วยอ่าวเบงกอลและอ่าวเมาะตะมะ แหลมมลายูและหมู่เกาะอินโดนีเซีย และทะเลจีนใต้ ก็ยังมีการเสนอผ่านหลักฐานทางโบราณคดีแยกเป็น 2 ศูนย์ คือศูนย์การค้าที่อุทอง ไชยา คาบสมุทรมุขและกันอ่าวสยาม และศูนย์ความเจริญทางพระพุทธศาสนาที่สะเทิมกับนครปฐม ที่เจริญสืบต่อถึงสมัยประวัติศาสตร์ที่ทวารวดี ฟูนัน ศรีเกษตรและศรีวิชัย ขณะที่มีการเสนอต่างว่าหลายหลักฐานที่นิยมใช้นั้นไม่เก่าแก่พอ ที่มายังไม่ชัดเจนพอ กำหนดอายุได้ยากยิ่ง โดยมีการหยิบยกหลักฐานโบราณคดีใหม่ ๆ โดยเฉพาะ ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว เครื่องประดับ ภาชนะสำริด เครื่องมือเหล็ก ที่มีการกำหนดอายุว่าอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 2 ซึ่งสัมพันธ์กับช่วงเวลาของ “สุวรรณภูมิ” แต่ยังคงขาดหลักฐานที่ยืนยันอย่างชัดเจนจนกว่าจะมีการค้นพบหลักฐานใหม่หรือมีการตีความหลักฐานเก่าด้วยวิธีใหม่ ๆ ในอนาคตต่อไป (รศ.ดร.สมเจตน์ ทินพงษ์ และคณะ, 2562, 39) สุวรรณภูมิเป็นชื่อรวม ๆ ที่ใช้เรียกภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมดก็เป็นสุวรรณภูมิ จนแม้ประเทศไทยด้วย ต่อไปจะได้กล่าวถึงหลักฐานโบราณคดีที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา และคุณค่าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

3. หลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในสุวรรณภูมิ

3.1 ร่องรอยโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาแรก ๆ จากอินเดียถึงไทย

ดินแดนสุวรรณภูมิ คือดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มีความสำคัญทางพระพุทธศาสนา จากการวิเคราะห์หลักฐานที่กล่าวถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียมายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากการวิเคราะห์หลักฐานด้านโบราณคดี จารึก และ ศิลปกรรม พบว่าจากการสำรวจและขุดค้นบริเวณแหล่งโบราณคดีและเมืองโบราณสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นในเมียนมาและไทย ได้พบร่องรอยพระพุทธศาสนาที่ปรากฏจากหลักฐานด้านโบราณคดี จารึก และศิลปกรรม ว่าหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่เข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ

หลักฐานด้านศิลปกรรมและจารึกที่พบที่เมืองออกแคว คือได้พบหัวแหวนมีจารึกคาถาเยธัมมา เป็นภาษาสันสกฤต ตัวอักษรพราหมี อายุราวพุทธศตวรรษที่ 7-8 ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นโบราณวัตถุนำเข้ามาจากอินเดีย และหลักฐานที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานในดินแดนสุวรรณภูมิที่เก่าแก่ที่สุดนั้น พบทั้งในเมียนมาและไทย ได้แก่ที่รัฐยะไข่ พบสลูปะจำลองที่เมืองเวศาลี มีจารึกคาถาเยธัมมา เป็นภาษาบาลี ตัวอักษรพราหมีสมัยคุปตะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 แสดงว่าพุทธศาสนาจากศูนย์กลางพุทธศาสนาในอินเดียภาคเหนือในสมัยคุปตะได้แผ่เข้ามายังบริเวณนั้นแล้ว

รัฐศรีเกษตรพบฐานอาคารอิฐทรงเจดีย์และวิหารในพระพุทธศาสนาที่เมืองไบถาโน เมืองโบราณรุ่นแรกของชาวปยูโดยไม่พบพระพุทธรูป มีรูปแบบเหมือนเจดีย์และวิหารที่เมืองนาการชุนโกณฑะในอินเดียได้





แสดงว่าพุทธศาสนาที่ไม่บูชาพระพุทธรูป จากศูนย์กลางพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำกฤษณาโคทาวารี ได้แผ่เข้ามายังรัฐศรีเกษตร ของชาวปยูที่เมืองโบถาโน อายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10

รัฐทวารวดีในไทย ได้พบประติมากรรมปูนปั้นรูปพุทธสาวก 3 องค์ ถือบาตร และประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรก ที่เมืองโบราณอู่ทอง สุพรรณบุรี มีรูปแบบศิลปะเหมือนแบบอมราวดีที่พบที่เมืองนาคราชชุนโกณฑะในอินเดียได้ แสดงว่าพระพุทธรูปนาคปรกที่บูชาพระพุทธรูปจากศูนย์กลางในกลุ่มแม่น้ำกฤษณาโคทาวารีได้แผ่เข้ามายังรัฐทวารวดีที่เมืองอู่ทอง เมื่ออายุราวพุทธศตวรรษที่ 10-11 โดยพบหลักฐานที่แสดงว่าชาวสุวรรณภูมิบนดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเข้าใจในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งนั้น พบทั้งในเมียนมาและไทย คือที่รัฐศรีเกษตรในเมียนมาและรัฐทวารวดีในไทย

จากการพบจารึกที่คัดจากข้อความในพระไตรปิฎกที่เน้นหลักธรรมข้อสำคัญ อาทิ เรื่องอริยสัจ 4 ซึ่งคัดจากธรรมจักรกับปวัตตสูตร เรื่องปฏิจจสมุปบาท เรื่องโพธิปักขิยธรรม 37 ประการ รวมทั้งคาถาเยธัมมาที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งสรุปว่าชาวพุทธในรัฐศรีเกษตรและรัฐทวารวดีนับถือนิกายเถรวาท มีความเข้าใจลึกซึ้งในหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา แล้วยังพบคตินิยามหายานจากศูนย์กลางในอินเดียภาคเหนือก็ได้ปรากฏในงานศิลปกรรมด้วย โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องพระพุทธรเจ้า 5 พระองค์ และอสีติมหาสาวกโดยชาวพุทธในรัฐทวารวดีมีความนิยมที่แตกต่างจากรัฐศรีเกษตร คือการนิยมสร้างธรรมจักรและกวางหมอบพร้อมทั้งจารึกหลักธรรมคำสอนเผยแพร่ไปทั่วและโดยตลอดของงานนี้ เรียกดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า สุวรรณภูมิ (รศ.ดร.สมเจตน์ ทิณพงษ์ และคณะ, 2562, 31)

3.2 หลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่พบในไทย

หลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาที่พบในเมืองโบราณอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ได้แก่รูปปั้นท่อนล่างพระพุทธรูปปูนปั้นปางสมาธิ นาคปรก ข้อพระบาทไขว้กันอย่างหลวม ๆ บนขนาด 3 ชั้น เลียนแบบศิลปกรรมอินเดียแบบอมราวดีที่เมืองนาคราชชุนโกณฑะ อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 9-10 พบในบริเวณเมืองเก่าอู่ทอง ปูนปั้น กว้าง 17 ซม. สูง 16.5 ซม. เศียรพระพุทธรูปทองคำ รูปปั้นดินเผา กวางหมอบ อาจทำขึ้นเพื่อเป็นส่วนประกอบวงพระธรรมจักร พบที่ท่าไชย อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี สูง 5.5 เซนติเมตรชิ้นส่วนกวางหมอบหิน หากอยู่ในสภาพสมบูรณ์ น่าจะเป็นรูปกวางหมอบเหลี่ยมหลัง พบที่วัดหนองตาสาม อำเภ่อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี กว้าง 10 ซม. ยาว 22 ซม.

แผ่นดินเผารูปพระสาวก 3 องค์อุ้มบาตร ห่มจีวรเป็นริ้วทำขึ้นในท้องถิ่นและน่าจะเคยใช้ประดับศาสนสถาน ศิลปกรรมอินเดียแบบอมราวดีตอนปลายอายุราวพุทธศตวรรษที่ 9-10 หินแกะสลักธรรมจักรพร้อมฐานสี่เหลี่ยมสวมต่อกันได้โดยใช้เดือยสวมกับเสาแปดเหลี่ยม พบที่เจดีย์หมายเลข 11 ซึ่งอยู่นอกเมืองอู่ทองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือเชิงเขาทำเทียม อายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 13 ธรรมจักรขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 91 ซม. สูง 130 ซม. ที่อำเภ่อู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรีรายละเอียดของลายประดับยอดและฐานเสาแปดเหลี่ยมคือลายพวงมาลัย ลายดอกบัว ลายก้านขด และรูปหงส์ แสดงคุณสมบัติศิลปกรรมแบบทวารวดีอย่างแท้จริงลายพวงมาลัยใกล้เคียงกับศิลปกรรมอินเดียที่พบในถ้ำอชันดาและศิลปกรรมเขมรแบบสมโบร์ไพรกุก





พระธรรมจักรมีจารึกคาถาธรรมจารึกด้วยอักษรปัลลวะภาษาบาลีบนวงกงและดุมของพระธรรมจักรเนื้อหาสำคัญคือเรื่องการหยั่งรู้ในกิจที่ต้องกระทำในพระอริยสังข์คือการทำให้มรรค 8 เจริญจะเป็นเครื่องดับทุกข์และเรื่องการสลัดทุกข์ออกได้ก็ด้วยการเห็นเหตุเป็นใหญ่อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 พบที่วัดเสนหา (ร้าง) เมืองนครปฐมโบราณ สูง 105 ซม.

ศิลาจารึกเมืองชัยจำปา 1 บนเสาศรธรรมจักร พบที่เมืองโบราณชัยจำปา จารึกด้วยอักษรแบบปัลลวะภาษาบาลีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 13-14 เนื้อหาหลักธรรมสำคัญในพระพุทธรูปศาสนา คือ คาถาเยธมมา อริยสังข์ 4 และพุทธอุทานคาถา (รศ.ดร.สมเจตน์ ทิณพงษ์ และคณะ, 2562, 32-33)

4. ทศนะคุณค่าโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาบนฐานปรัชญาสุวรรณภูมิ

จารีกร่องรอยโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิตั้งแต่ยุคแรก ๆ จากอินเดียถึงไทย ด้านโบราณคดี จารึก และศิลปกรรม ที่เก่าแก่ที่สุดที่แสดงว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่เข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิ ทำให้ทราบถึงความสำคัญและคุณค่าของโบราณคดีทางพระพุทธศาสนา ว่าส่วนใหญ่มีประวัติความเป็นมาที่เชื่อมโยงหากันแทบทุกด้าน อยู่ที่ว่าผู้ศึกษาจะให้ความสนใจในด้านใด ไม่ว่าจะเป็นการค้นพบหัวแหวนที่จารึกคาถาเยธมมา ที่เมืองออกแคว พบฐานอาคารอิฐทรงเจดีย์และวิหารในพระพุทธศาสนาที่เมืองไบกาโน เมืองโบราณรุ่นแรกของชาวปยูโดยไม่พบพระพุทธรูป แสดงให้เห็นถึงด้านภูมิศาสตร์ของสุวรรณภูมิจากที่ผู้คนเดินทางสัญจรไปมาและกล่าวถึงสถานที่ต่าง ๆ ทำให้ผู้เข้ามาศึกษาทราบถึงความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันทั้งในด้านสถานที่ และช่วงเวลา แล้วยังมีหลักฐานการเชื่อมโยงถึงวิวัฒนาการของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ว่ามีการตั้งถิ่นฐานกันอย่างไร เริ่มมีการนับถือพระพุทธศาสนาในยุคสมัยไหน สามารถตรวจสอบย้อนหลังได้จากหลักฐานโบราณคดีทางพระพุทธศาสนานั้นเอง อาจจะย้อนศึกษาตั้งแต่มีการตั้งถิ่นฐานตามเพิงผาและถ้ำตามไหล่เขา ตามลุ่มน้ำ ชุมชนลักษณะต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยหินเก่าจนกระทั่งหินใหม่ และสมัยโลหะทั้งสำริดและเหล็ก ร่วมกับอารยธรรมย่อยอื่น ๆ โดยในระยะก่อนที่จะเกิดเป็นสังคมเมืองหรือรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นการรับรู้ หรือความเข้าใจถึงที่มา สถานที่ตั้ง ชนชาติ ความเชื่อ ศาสนา ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง หรือประเทศใดประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ เช่น มีการค้นพบประติมากรรมปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนาคปรก ที่เมืองโบราณอุทอง สุพรรณบุรี เมื่อกล่าวถึงคุณค่าและความสำคัญของสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา สามารถจำแนกประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้ (ภูริทัต ศรีอร่าม, 2564, 58)

- 1) เป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน จะเห็นว่าพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญเนื่องจากเป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้า ซึ่งศิลปินได้พยายามที่จะสะท้อนสัญลักษณ์ของความสะอาด สงบ และสว่างของพระพุทธเจ้าออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรม ฉะนั้น เมื่อใดก็ตามที่พุทธศาสนิกชนซึ่งจะมีความทุกข์หรือไม่ก็ตาม ได้มีโอกาสกราบไหว้บูชาพระพุทธรูปหรือภาวนาจะสามารถรับรู้ และสัมผัสคุณค่าดังกล่าวทางจิตใจอันจะทำให้ความศรัทธาต่อพระรัตนตรัยมั่นคงมากยิ่งขึ้น
- 2) เป็นเครื่องมือในการสร้างแรงจูงใจในการประกอบกุศลธรรม เนื่องจากพระพุทธรูปเป็น สัญลักษณ์ที่ถือได้ว่าเป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น จุดเด่นประการหนึ่งของพระพุทธเจ้าคือ การที่พระองค์ทรงเป็น





มนุษย์ และให้ความสำคัญกับมนุษย์ว่า มนุษย์ที่ฝึกตนดีแล้วเป็นผู้ประเสริฐที่สุด พระองค์จึงเป็นแบบอย่างที่ดีสำหรับมนุษย์ในการสร้างแรงจูงใจเพื่อที่จะพัฒนาตนเองให้ก้าวไปสู่ความพ้นทุกข์ดังที่พระองค์เคยเป็นต้นแบบดังกล่าว

3) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน จะเห็นว่า พระพุทธรูปในฐานะที่เป็นพระเครื่องนั้น สามารถเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน โดยมีการพกพระเครื่องติดตัว หรืออัญเชิญไว้ในยานพาหนะเพื่อเป็นสิริมงคล ตลอดจนเป็นเครื่องมือในการสร้างกำลังใจ และความมุ่งมั่นต่อการดำเนินชีวิตและการทำงาน อย่างไรก็ตาม เมื่อใดก็ตามที่พุทธศาสนิกชนมีใจที่เข้มแข็งเพียงพอแล้ว เขาก็จะสามารถข้ามพ้นและพัฒนาจิตใจของตัวเองไปสู่การรวมเป็นหนึ่งกับพระรัตนตรัย สุตท้ายแล้วที่พึงภายนอกจะไม่มีมีความจำเป็นอีกต่อไป

4) เป็นสื่อธรรมที่สะท้อนประวัติและความเป็นมาของพระพุทธศาสนา จะเห็นว่า สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาได้สะท้อนให้เห็นถึงบริบทของพระพุทธศาสนาในยุคต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ลพบุรี อยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ในด้านต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ และรัฐศาสตร์

5) เป็นสื่อที่สะท้อนศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนในชาติ จะเห็นว่า สัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธรูป โบสถ์ ศาลา และกุฏิ เป็นสื่อที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของประชาชนในสังคมต่าง ๆ เช่น ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ที่มีเอกลักษณ์และจุดเด่นในด้านวัฒนธรรม ศิลปกรรม และจิตรกรรมต่างกัน ซึ่งวัฒนธรรมและศิลปะดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงความงดงามของจิตใจที่ซ่อนอยู่ภายใน

6) เป็นเครื่องมือในการขัดเกลาจิตใจของประชาชนให้เข้าถึงธรรมอย่างแท้จริง จะเห็นว่า ศาสนพิธีและศาสนธรรม เป็นเครื่องมือสำคัญในการหล่อหลอม และพัฒนาคุณค่าทางจิตใจให้งดงาม และเป็นสุขมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนพิธีจะเป็นเครื่องมือในการน้อมนำจิตใจของผู้ปฏิบัติให้เข้าถึงและเข้าใจคุณค่าของธรรมะมากยิ่งขึ้น

7) เป็นเครื่องมือในการพัฒนาระเบียบ วินัย และสร้างความสามัคคีของพุทธศาสนิกชน ในประเด็นนี้หลักศาสนพิธีจะเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการพัฒนาพุทธศาสนิกชนให้รู้จักระเบียบ ขั้นตอน และแนวทางในการปฏิบัติตนต่อพระรัตนตรัย อันจะนำไปสู่การปฏิบัติทางกาย วาจา และใจอย่างประสานสอดคล้องและสามัคคีกันมากยิ่งขึ้น

5. สรุป

ทัศนคติคุณค่าโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาบนฐานปรัชญาสุวรรณภูมิ ทำให้เราสามารถรู้ถึงที่มาและความเชื่อในศิลปะและวัฒนธรรมที่ผ่านมาในสมัยก่อนได้ เป็นการสะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต เช่น โบราณคดีทำให้เราเข้าถึงอายุในการสร้างและประวัติในการสร้างสมัยก่อนได้ สามารถบอกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์จากลักษณะของศิลปวัฒนธรรมที่เป็น





รูปธรรมได้ อีกทั้งยังก่อให้เกิดรายได้ของชุมชนและของประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อมจากการที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยว มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ อันสืบเนื่องจากการท่องเที่ยว พร้อม ๆ กับการศึกษาหาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี เป็นความภาคภูมิใจของคนในสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในสังคม สร้างความร่วมมือร่วมใจของคนทั้งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สามารถเป็นเครื่องมือในการสร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชน เป็นเครื่องมือในการสร้างแรงจูงใจในการประกอบกุศลธรรม เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เป็นสื่อธรรมที่สะท้อนประวัติและความเป็นมาของพระพุทธศาสนา เป็นสื่อที่สะท้อนศิลปะและวัฒนธรรมของประชาชนในชาติ เป็นเครื่องมือในการขัดเกลาจิตใจของประชาชนให้เข้าถึงธรรมะและเป็นเครื่องมือในการพัฒนาระเบียญ วินัย และสร้างความสามัคคีของพุทธศาสนิกชน

เอกสารอ้างอิง

- ภุริทัต ศรีอร่าม. พระพุทธรูปสำคัญ: แนวคิด คุณค่า และอิทธิพลที่มีต่อสังคมไทย. *วารสารนวัตกรรมการจัดการศึกษาและการวิจัย*, 3(1), 51-60.
- มานิต วัลลิโกดม. *สุวรรณภูมิอยู่ที่ไหน*. กรุงเทพฯ: การเวก, 2521.
- รศ.ดร.สมเจตน์ ทิณพงษ์ และคณะ. *สุวรรณภูมิ ภูมิอารยธรรมเชื่อมโยงโลก*. ฉะเชิงเทรา: ศิริวัฒนาอินเตอร์พรีนท์, 2562.
- ศิริวัฒนอาณาทร. ขุน (ผล ศิริวัฒนกุล). *เมืองทองหรือสุวรรณภูมิ*. กรุงเทพฯ: ช. ชุมชุมช่าง, 2514.
- สุภาพรรณ ณ บางช้าง. *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). *นิยายเอกของปาชา*. กรุงเทพฯ : บรรณาการ. 2515.
- Cowell, E.B. (ed.) *The Jatakas*. Delhi : Cosmo Publications, 1973.
- Penzer, N.M. (ed.) *The Ocean of Story*. Delhi : Motilal Banarsidass, 1968.

